

Към въпроса за съдържанието на старобългарската христоматия на Иван Момчилов

Иво Братанов

To the question concerning the contents of the Old Bulgarian reader by Ivan Momchilov. The report is based on the Old Bulgarian reader by Ivan Momchilov published in Vienna in 1865. It gives a summary of the content and makes an attempt to explain the ideas and principles used by the writer while choosing the texts.

Key words: Old Bulgarian language, reader, Old Bulgarian reader, Bulgarian Renaissance Literature.

ВЪВЕДЕНИЕ

Иван Момчилов¹ се нарежда сред най-заслужилите български народни будители и книжовници от третата четвърт на XIX век. Той е един от основателите на Търновската книжовноезикова школа. Дейността му е свързана също така с книгоиздаване и с практическо участие в образователния процес – както е известно, през 1844 г. Иван Момчилов създава прочутата „Даскалоливница“ в Елена.

За историята на българското образование определено значение имат и съставените от Ив. Момчилов пособия за изучаване на старобългарския език. Изтъкнатият учител и книжовник е издал първата българска граматика на старобългарския език [Харалампиев 1992: 19]² и първата старобългарска христоматия у нас [Русинов 1982: 190], озаглавена „СБОРНИКЪ ОТ ОБРАЗЦИ за изучаване-то на старобългарския език по сичко-то му развитие“ (вж тук, частта „Източници“).

Старобългарската христоматия на Ив. Момчилов предизвиква интерес преди всичко поради факта, че е съставена от изтъкнат възрожденски книжовник. Тя е показателна за равнището на българската филологическа мисъл през третата четвърт на XIX в. Интересът към нея е провокиран и от факта, че тя е разпространена у нас по онова време и е използвана като учебно помагало.

Предложеното съобщение ще представи накратко тази христоматия.

ИЗЛОЖЕНИЕ

През 1865 г. Ив. Момчилов престоява във Виена в продължение на повече от месец във връзка с отпечатването на три свои книги (това е документирано в едно негово писмо, написано на 27/15 май 1865 г. и адресирано до Васил Димитров Стоянов³). Между тях са „Граматика на старобългарския език по сичко-то му развитие“ и разглежданата тук христоматия.

Проучваната книга започва с кратко предисловие (с. 3 – 4), в което съставителят посочва целите на своя сборник: 1. да даде сведения за всички известни старобългарски кирилски паметници; 2. да даде образци от „древня-та кирилица“; 3. „образци от нова-та кирилица“; 4. да посочи сведения за глаголицата; 5. да посочи „образци от глаголица-та“. Приведени са конкретни сведения за следните кирилски книги: Остромирово евангелие, Реймско евангелие, „Харатейно“ евангелие от XIII в., Полоцко евангелие, „Харатейно“ евангелие от XV в., Супрасълски сборник, Огласителни поучения на св. Кирил Йерусалимски, Тълковен псалтир, откъси от житието на св. Кондрат, листи от житието на св. великомъченица Текла, Слова на св. Григорий Богослов, Светославов изборник от 1073 г. (с. 5 – 12). Особен интерес представляват сведенията за три ръкописни паметника, които се намират в Елена – две изборни евангелия и един дамаскин (с. 12 – 20). После са поместени конкретни образци от тези паметници: 1. от Остромировото евангелие (Йн 1: 1 – 28, 35 – 52; Мт 6: 1 – 16; Мр 9: 17 – 30; Мр 8: 27 – 31; Мр 10: 32 – 45; Лк 2:

20 – 21, 25 – 32; **с. 20 – 31**); **2.** от Реймското евангелие (Лк 2: 20 – 21; 25 – 32; **с. 31 – 32**); **3.** от „Харатейното“ евангелие от XIII в. (Лк 2: 20 – 21, 25 – 32; **с. 32**); **4.** от Полоцкото евангелие (Лк 2: 20 – 21; 25 – 32; **с. 33**); **5.** от „Харатейното“ евангелие от XV в. (Лк 2: 20 – 21; 25 – 32; **с. 33 – 34**); **6.** от Супрасълския сборник (откъс от житието на св. св. Теренций и Африкан; **с. 34 – 37**); **7.** от Тълковния псалтир (Пс 96; Пс 97; Пс 98; Пс 103; **с. 37 – 39**); **8.** откъс от житието на св. първомъченица Текла (**с. 40**); **9.** откъс от житието на св. Кондрат (**с. 40 – 43**); **10.** от Еленските изборни евангелия (**с. 43 – 48**); **11.** от Еленския дамаскин (откъс от „Слово за Сретение“; **с. 49 – 53**); **11.** От Сборника от 1076 г. („За четенето на светите книги“; **с. 54 – 55**). Дадени са образци и от „новата кирилица“ – от Острожката Библия (Лк 2: 20 – 21, 25 – 32; **с. 56**), от Московската Библия от XVII в. (Лк 2: 20 – 21, 25 – 32; **с. 57**) и от църковнославянското издание на Библията от XIX в. (Лк 2: 20 – 21, 25 – 32; Мт 11: 1⁴; Мт 11: 2 – 11; Мт 23: 2 – 39; Д 9: 1 – 15; 17: 15 – 32; Як 3: 2 – 12; 1 К 1: 18 – 29; 13: 1 – 7; Кс 3: 18 – 25; Евр 1; 11: 17 – 40; Пр 6: 4 – 11; 10 гл. – 15 гл.; Екл 1: 2 – 11; 2: 4 – 11; Прм 5: 6 – 14; 7: 7 – 14, 22 – 30; Сх 6: 7 – 17; 37: 7 – 19; Йв 39: 19 – 29; 41: 4 – 25; Дн 2: 31 – 35; 4: 7 – 11; Ис 1: 2 – 26; 14: 3 – 27; Йр 46: 3 – 12; Пл 1: 1, 2, 4, 6, 20; 2: 1 – 13, 15; 1 Ц 2: 1 – 10; 2 Ц 1: 19 – 27; Пс 97; Пс 14; Пс 18; Пс 32: 1 – 12; Пс 45; Пс 81; Пс 103; Пс 136; Пс 143: 1 – 10; Изх 15: 1 – 19; **с. 57 – 102**). Следват текстове от богослужбни книги, отпечатани през XIX в. (**с. 102 – 117**), „Слово за истинското благочестие“ на св. Василий Велики (**с. 117 – 118**), „Слово за завистта“ на св. Василий Велики (**с. 119**), откъс от „Слово за богословието“ на св. Григорий Богослов (**с. 120 – 121**) и „Слово за св. Пасха“ на св. Йоан Златоуст (**с. 122 – 123**).

Следващият раздел на книгата е посветен на глаголицата и съдържа образци от глаголически текстове. Тук съставителят предлага кратки сведения за историята на тази азбука, за начертанието и числената стойност на глаголическите букви (**с. 124 – 135**). Ив. Момчилов накратко характеризира Асеманиевото евангелие, Мариинското четириевангелие (съставителят го нарича „Четвероєвангеліє Виктора Григоровича“), Боянския палимпсест, Зографското евангелие, Клоцовия сборник (**с. 135 – 140**) и отделни листи от глаголически текстове – два листа от Михановичевото евангелие, Рилски глаголически лист, лист от Охридското евангелие, лист от едно от посланията на св. ап. Павел; **с. 140 – 141**). Посочени са също така и сведения за отделни глаголически текстове, включени в кирилски паметници (Охридския праксапостолар и Македонския или Струмицкия праксапостолар; **с. 141 – 142**). След това Ив Момчилов посочва и някои по-важни езикови разлики между кирилските и глаголическите паметници (**с. 142 – 143**). Следват образци от глаголическите текстове – от Асеманиевото евангелие (Йн 1: 1 – 28; 35 – 52; **с. 144 – 147**), от Мариинското четириевангелие (Йн 11: 1 – 45; **с. 147 – 150**); от Михановичевото евангелие (Мт 6: 1 – 16; **с. 150 – 151**), от Клоцовия сборник (из „Слово за Велики петък“; **с. 151 – 152**) и от Охридския праксапостолар (Д 17: 4 – 7; **с. 152 – 153**). В края е поставен списък на печатните грешки („ТИПОГРАФИЧЕСКЫ ПОГРЪШКЫ“; **с. 154**).

Книгата на Ив. Момчилов има за цел да служи като учебно пособие. Този факт не е специално посочен от съставителя, но става очевиден от съдържанието на христоматията. Той обяснява защо в една относително малка по обем книга са включени толкова много и разнообразни текстове – от известните по онова време класически старобългарски паметници (кирилски и глаголически), от среднобългарски паметници, от печатни издания на църковнославянски книги. Христоматията на Ив. Момчилов по този начин може да се ползва като помагало и за изучаване на историческата граматика на нашия език, а също така и като източник за запознаване с църковнославянския език. Безспорно е, че тези нейни качества са полезни за обучението по старобългарски език в нашите възрожденски училища.

Когато характеризираме учебното пособие, съставено от Ив. Момчилов, е необходимо да посочим, че още чрез своето заглавие то предлага решение на един много важен въпрос – за названието на Кирило-Методиевия език. „Знайно е, че въпросът за Кирила и Методия е главният въпрос на славянската филология през първото столетие от нейното съществуване и че има доста изследвания за тяхната дейност.“ [Младенов 1931: 201]. И така, Ив. Момчилов вярно и точно посочва езика на включените в пособието текстове. Това положение е важно и днес, тъй като Кирило-Методиевият език и досега нерядко се назовава „старославянски“ от чуждестранни слависти. Названието „старославянски“, както нееднократно е изтъквано от специалистите, е неточно, тъй като името на един език трябва да посочва „родината на езика“ ([Младенов 1931: 212]; вж. и [Мирчев 1985: 8 – 9]). Названието «старославянски език» не отговаря на това изискване – през втората половина на IX в. езиците на отделните славянски народи вече се различават помежду си. Затова е нужно да отбележим, че от научна гледна точка Ив. Момчилов коректно и вярно назовава текстовете в своята христоматия «старобългарски».

Несъмнено достойнство на разглежданата книга е нейният обхват – тя включва достатъчно на брой образци от *глаголически* и *кирилски* писмени паметници. Това е особено важно, защото Ив. Момчилов няма подходящи образци за следване, а сам той полага началото на една традиция.

Предимство на проучваното учебно пособие е и това, че тук са поместени както текстове от „старобългарския канон“, така и от по-късни паметници. Това дава възможност на читателя да се запознае с промените, настъпили в старобългарския език, докато той се е ползвал като книжовен в Русия. Именно тези промени водят и до появата на църковнославянския език, който е *руска редакция на старобългарския език*. Възрожденският читател вече ясно вижда разликата между старобългарския език и по-късната му руска редакция.

Особеностите на старобългарския език обясняват редица характерни черти и на новобългарския, затова разглеждането на по-старите етапи в развитието на нашия език подпомага задълбоченото запознаване със съвременното състояние на българския език. Следователно Момчиловата христоматия има значение и за езиковото обучение в нашите училища. Тази постановка е актуална за възрожденските училища, тъй като в тях се изучава учебният предмет *вероучение* и се четат избрани откъси от евангелията. Чрез съпоставката на евангелските откъси, включени в книгата на Ив. Момчилов, с новобългарските преводи на Евангелието ясно се виждат и приликите, и разликите между двата етапа в развитието на българския език. Затова не е пресилено да се каже, че проучваната христоматия има своето значение както за развитието на нашата просвета, така и за обогатяването на езиковата култура на читателите.

Положителна черта на разглежданата книга е и отсъствието на нормализирани текстове. За обучението по старобългарски език е полезно учениците да работят с оригинални текстове.

Откъсите, поместени в пособието на Ив. Момчилов, са добре подбрани. Кирилските текстове в значителна степен предлагат разночетения на еднакви евангелски пасажки. Този подход е полезен за всички, които изучават старобългарски език, защото създава богати възможности за сравнение между особеностите на различни старо- и среднобългарски текстове⁵. Чрез разглеждането на примери от различни евангелски преписи ученикът вижда конкретните разлики по отношение на графиката, правописа, фонетиката, граматиката и лексиката на средновековните ръкописи и на църковнославянските печатни книги.

Глаголическите текстове не са транслитерирани, а са отпечатани с глаголическите букви⁶. Това решение на съставителя също е правилно, защото за учениците е полезно да свикнат да четат и текстове, написани с глаголически букви.

Наборът на текстовете е много добър, тъй като Ив. Момчилов лично е надзиравал отпечатването на разглежданото тук пособие. Допуснатите печатни грешки са твърде малко – самият съставител е посочил 16 грешки (вж. „ТИПОГРАФИЧЕСКИ ПОГРЪШКИ“; с. 154), но освен тях има и някои други (вж. тук, бел. № 4). Аз сравних някои от библейските текстове, поместени в пособието на Ив. Момчилов, с църковнославянската Библия [Библия 1997], и открих незначителни разлики само по отношение на изписването на паерчика, простите титли и главните букви. Такива разлики и по начало се срещат в църковнославянските книги, отпечатани в различни печатници⁷.

От гледна точка на методиката на езиковото обучение може да бъде изтъкната една важна слабост на разглежданата христоматия – в книгата на Ив. Момчилов не е спазен важният педагогически принцип текстовете да се подреждат от по-лесното към по-трудното, от познатото към неизвестното. Причината за това е обстоятелството, че в христоматията са включени само текстове, преведени в миналото. Обучението само чрез оригинални текстове обаче е свързано с определени трудности за учителя и за ученика – знае се, че оригиналните текстове никога не са точно нагодени към преподаваната граматична особеност. При това текстовете, преписвани в миналото, съдържат думи и форми, които все още не са познати на учениците. Нека да бъде посочен и важният факт, че чрез работа само върху оригинални текстове учениците не усвояват системно и методично лексиката на старобългарския език.

В христоматията не е включен учебен речник. Това е недостатък на разглежданата книга, тъй като речникът е необходим за изучаването на старобългарския език. Липсата на речник навярно е компенсирала от помощта на учителите, преподаващи старобългарския език по тази христоматия.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Книгата на Иван Момчилов има своето значение за нашето просветно дело, защото осигурява достатъчно добри възможности за запознаване със старобългарските писмени паметници и църковнославянските печатни книги. Тя допринася и за разширяването на езиковата култура на учениците и на всички любознателни читатели. С тези свои качества христоматията на Ив. Момчилов, макар и предназначена за обучението в училищата, надхвърля значението на обикновено учебно помагало.

БЕЛЕЖКИ

1. Предложеният доклад е част от по-голямо изследване, посветено на езика на Иван Момчилов.

2. Първата печатна книга на Ив. Момчилов е „Писменница на славянскій-а языкъ”. През 1865 г. във Виена излиза неговата „Грамматика на старобългарския языкъ по сичко-то му развитіе” (вж. тук, частта „Източници”). Някои учени смятат втората от тези книги за „ново издание” на „Писменница на славянскій-а языкъ” [Иванчев 1980: 6], а други посочват, че «В сравнение с Писменицата това е напълно нов учебник.» [Русинов 1982: 190]. Самият Ив. Момчилов смята „Грамматика на старобългарския языкъ по сичко-то му развитіе” за „Първо издание”. Въпроса за отношението между двете граматики ще разгледам в друга публикация.

3. Това писмо сега се съхранява в Напръстковия музей в Прага [Вачкова 2001: 299]. То е публикувано от К. Вачкова [Вачкова 2001: 308 – 310].

4. Тук е допусната печатна грешка – на с. 58 – 60 се намира текст от Лк 16: 1 – 14, 20 – 31, но в разглежданото пособие на с. 58 е посочено, че текстът е от „Матѳ гл. XI. 1“. Тази грешка не е поправена в списъка с печатни грешки на с. 154.

5. Този подход се прилага и в съвременни сборници със старобългарски текстове, напр. в [Стоянов, Янакиев 1976: 109 – 112].

6. Глаголическите текстове в пособието на Ив. Момчилов са отпечатани с матриците с глаголически букви, с които П. Й. Шафарик е отпечатал през 1853 г. своята книга „Památky Hlaholského Pisemnictví“ [Вачкова 2001: 299 – 300].

7. Правописни разлики има напр. между московските и киевските издания на църковнославянски език (някои от тях са посочени в [Гаманович 1991: 253]).

ИЗТОЧНИЦИ

Библия 1997: Библия. Книги Священного Писания Ветхого и Нового Завета на церковнославянском языке с параллельными местами. Москва, Российское библейское общество, 1997.

Писменица на славянскій-а языкъ. Състави **Иванъ Н. Момчиловичъ**, Елѣнчанинъ. Изданіе първо. **Бѣлъ градъ**. Въ Правителственнѣж тѣж Книгопечатнѣж, 1847.

Грамматика на старобългарскія языкъ по сичко-то му развитіе, съставена отъ *Ив. Н. Момчилова*. Първо изданіе. Виѣна, въ типографія-та на Л. Соммерова, 1865.

СБОРНИКЪ ОТЪ ОБРАЗЦИ за изучванье-то на старобългарскія языкъ по сичко-то му развитіе, преведенъ и събранъ отъ *Ив. Н. Момчилова*. Първо изданіе. *Издава тоже Ив. Н. Момчиловъ* въ Горня-Орѣховица. Виѣна, въ типографія-та на Л. Соммерова, 1865, 154 с.

Стоянов, Янакиев 1976: Стоян Стоянов, Мирослав Янакиев. Старобългарски език (Текстове и речник). Пето издание. С., Издателство „Наука и изкуство“, 1976.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Вачкова 2001: Кина Вачкова. Две писма на Иван Момчилов с оглед историята на новобългарския книжовен език. – В: Изследвания по български език. В. Търново, УИ «Св. св. Кирил и Методий», 2001, с. 299 – 310.

[2] Гаманович 1991: Ҁеромонахъ ҀАлѣпій (Гамановичъ). ГРАММАТИКА ЦЪРКОВНО-СЛАВАНСКАГЪ АЗЫКА. Москва, МП «Паломник», 1991.

[3] Иванчев 1980: Светомир Иванчев. [Иван Гълъбов]. – В: Иван Гълъбов. Старобългарски език с увод в славянското езикознание. Ч. I – Увод и фонетика. С., Издателство «Наука и изкуство», 1980, с. 6.

[4] Мирчев 1985: Кирил Мирчев. Старобългарски език. С., Издателство «Наука и изкуство», 1985.

[5] Младенов 1931: Стефан Младенов. Последните възражения против старобългарското име на Кирило-Методиевия език с оглед към новобългарски. – В: Стефан Младенов. Избрани произведения. С., Издателство «Наука и изкуство», 1992, с. 201 – 221.

[6] Русинов 1982: Русин Русинов. Иван Момчилов. – В: Строители и ревнителите на родния език (Пантеон). Съставили: Л. Андрейчин и В. Попова. С., ДИ «Наука и изкуство», 1982, с. 187 – 194.

[7] Харалампиев 1992: Иван Харалампиев. История на българския език. В. Търново, УИ «Св. св. Кирил и Методий», 1992.

За контакти:

Иво Маринов Братанов, доктор по български език, старши учител по български език и литература, СОУ „Христо Ботев” – Русе, дом. тел.: 082-829-032, e-mail: ibratanov@abv.bg

Докладът е рецензиран.